

ЩОДО УМОВ УСПІШНОГО РЕФОРМУВАННЯ НАУКИ В УКРАЇНІ

Б. В. Гриньов

Інститут сцинтиляційних матеріалів НАН України, Харків, Україна

РЕЗЮМЕ

Реалізація будь яких реформ передбачає, що після обговорення і прийняття відповідного рішення про їх проведення протягом певного часу усіма інституціями, причетними до цієї справи, виконуються намічені плани та заходи з поточним контролем і внесенням необхідних коректив. Лише тоді можна говорити про повноцінне проведення реформи і проаналізувати її результати. З реформуванням наукової сфери в Україні, на жаль, цього не виходить, тому говорити про правильність вибору напрямку перетворень ще зарано.

КОНТЕКСТ

Якщо прослідкувати історію з реформуванням науки в Україні, то легко виявити певні закономірності. Кожен з урядів, а їх за історію незалежності було вже 14 чи 15, свою діяльність у сфері науки розпочинав з досить шумних кампаній на цю тему. Створювались відповідні комісії, міністерство, державні комітети, давались вказівки на найвищому рівні та виголошувались клятви про пріоритетність науки тощо. Сотні науковців і різного рангу урядовців готували та подавали (і до

цього часу подають) свої пропозиції щодо свого бачення шляхів вирішення проблеми, серед яких багато серйозно обгрунтованих і дуже корисних. А потім поступово все затихало і зводилось нанівець. Складається враження, що вищі посадовці просто не знали, що робити з цим видом людської діяльності. Всі начебто розуміють, що без науки немає інновацій, а без інновацій немає розвитку, про що говорить весь світ, але якщо мова заходить про шляхи реформування, то вимога одна – наука повинна приносити гроші і багато грошей, причому в самому примітивному розумінні, щоб зразу було видно, що ці кошти від науки (якщо ж, наприклад, хтось одержить кошти від збільшення відсотку металу в підготовленій залізній руді, або налагодить випуск продукції з використанням нового матеріалу, то це вже і не наука зовсім). За прикладами довго не потрібно ходити. Прокларовані не один раз відповідні міністерство чи держкомітет у справах науки реорганізовувались, практично ще не розпочавши свою роботу, так що зробити хоч який-небудь висновок щодо ефективності такої форми управління науково-технологічним сектором економіки в нашій країні неможливо. Створений Державний фонд фундаментальних

досліджень (ДФФД), який призваний реалізувати ідею підвищення ефективності праці науковців шляхом конкурсного фінансування досліджень практично не може виконувати свої функції через відсутність коштів. Не встигли технопарки закінчити свої перші інноваційні проекти, як податківці так налякали всіх якимись ілюзорними втратами бюджету, що їх діяльність згорнули не дивлячись на те, що держава законодавчо брала на себе обов'язок підтримувати цю діяльність не менше 15 років.

Наведені приклади наводять на думку про те, що справа з реформуванням науки в нашій країні посувається надто повільно не через відсутність належних пропозицій, а через те, що вони практично не втілюються в життя, або від їх реалізації відмовляються навіть не проаналізувавши детально відсутність бажаної ефективності. Якщо повернутись до Фонду фундаментальних досліджень, то очевидно, що в ранзі відділу МОН він в сьогоденнішніх економічних умовах бути ефективним практично не може. Міністерству бракує коштів на виконання на належному рівні своєї основної функції – забезпечення сфери освіти і, зрозуміло, що в цих умовах фонду кошти виділяються за залишковим принципом. І не треба обманюватись тим, що буцімто кошти ДФФД і на ДНТП в бюджеті виділені окремим рядком. Всі, хто знайомий з процедурою підготовки пропозицій до бюджету знають, що їх готує те відомство, до якого входить відповідний департамент чи відділ. Щоб ДФФД запрацював ефективно, йому потрібно надати статус окремої юридичної особи з правом самостійно розпоряджатися виділеними коштами. Тільки за таких умов можна через визначений термін запитувати його про ефективність організації конкурсного фінансування цього виду діяльності. Звичайно для цього йому необхідно виділяти і кошти, достатні для належного фінансування переможців конкурсу, адже всім зрозуміло, що за

30–50 тис. грн. в рік серйозної роботи, особливо в проектах, пов'язаних з експериментами, виконати неможливо.

А якщо говорити серйозно про реалізацію конкурсного підходу до фінансування наукових досліджень, то одного ДФФД для цієї мети недостатньо. Необхідно створити також державний гуманітарний науковий фонд, фонд цивільних досліджень, створити умови для функціонування, хоча би в майбутньому, різних приватних фондів тощо. Працювати ефективно такі фонди зможуть лише за умови їх юридичної самостійності.

Наступним ключовим питанням у справі організації конкурсного фінансування наукових досліджень є організація експертизи проектних пропозицій. Для наукової діяльності питання це зовсім не просте. З одного боку без експертизи неможливо провести конкурс. З іншого боку реально оцінити цінність дослідження, особливо фундаментального, комусь крім авторів досить трудно. Загальновідомо, що нові підходи до пояснення фундаментальних явищ завжди викликають певне несприйняття з боку інших дослідників і воно тим більше, чим оригінальніше нова ідея. В прикладних розробках краще всього в суті пропозиції зможуть розібратись фахівці, що працюють за тією ж тематикою, тобто конкуренти, а тому об'єктивність висновків завжди буде викликати сумнів. В такому випадку експертиза ідеї втрачає сенс і мова може йти лише про визначення рівня технічної оснащеності й інструментальної можливості виконувати ту чи іншу роботу, а також про науковий доробок і авторитет авторів. Для підготовки такого роду експертних висновків, на мій погляд, необхідно створити державний центр експертизи, підпорядкувавши його, наприклад, Міністерству економіки. Такий центр зможе організувати відповідні бази даних про наукові організації, колективи, їхню технічну оснащеність, результати виконання попередніх робіт тощо.

Що стосується переходу від академічної системи проведення фундаментальних досліджень до університетської, то це, якщо і робити, потрібно з великою обережністю. Бажано враховувати особливості і традиції, що склалися в українському суспільстві в цілому і науковому середовищі зокрема. Надмірний радикалізм та поспішність може розвалити інфраструктуру наукової діяльності в країні, а відновити її, з урахуванням сучасних темпів розвитку, потім буде уже неможливо і Україна остаточно перекочує до розряду кран, що "вічно розвиваються". В Україні як і в інших республіках колишнього СРСР система проведення наукових досліджень і підготовки наукових кадрів складалась з двох гілок. Одну гілку представляли університети, причому їх основною функцією було надання послуг з вищої освіти. Науково-дослідні роботи в них були більш зорієнтовані до навчального процесу, або направлені на виконання епізодичних замовлень підприємств військово-промислового комплексу. Системні дослідження в основному проводились у науково-дослідних інститутах, фундаментальні були зосереджені в академіях наук, а прикладні – у відповідних міністерствах. Така структура наклала свій відбиток і на кадри в цих гілках науково-освітнього комплексу. В університетах працювали, як правило, вчені, більш схильні до науково-педагогічної діяльності, а в академічних інститутах – "чисті" дослідники. Складне комплексне наукове обладнання теж було здебільшого зосереджене в академічних інститутах. Тому пропозиції про механічне злиття університетів з академічними інститутами принесло більше шкоди ніж користі. З одного боку в університетах нема відповідної технічної бази для проведення комплексних досліджень, а з іншого – у академічних працівників відсутній досвід педагогічної діяльності. До цього ще потрібно додати психологічні проблеми, що виникнуть при з'єднанні структур з різними традиціями. Крім того, як показав досвід

СРСР, прийнята в ньому система підготовки наукових кадрів і виконання наукових досліджень давала досить непогані результати. Більш доцільно на сучасному етапі запровадити в провідних інститутах НАН України за участю МОН України систему магістратури з профілюючих дисциплін. Для цього достатньо надати академічним інститутам право відкривати на своїй базі спеціалізовані кафедри з підготовки магістрів і фінансувати їх діяльність з подальшим виданням дипломів від університету, спільно з яким створена кафедра. В цьому випадку тісне співробітництво університетів з академічними інститутами буде більш органічним і не потребує докорінного зламу науково-освітнього комплексу держави. Для реалізації такої можливості необхідно на урядовому рівні вирішити питання про надання дозволу установам НАН України певну частину бюджетного фінансування витрачати на підготовку магістрів за профілюючими для наукової установи спеціальностями, а університетським професорам – проводити спеціальні навчання і дослідження на науковому обладнанні академічних установ.

Необхідною умовою успішного проведення реформ в науково-технологічній сфері в Україні на сучасному етапі, на мій погляд, є існування окремого центрального державного органу виконавчої влади з питань науки - міністерства чи державного комітету. Посилання на те, що в розвинених країнах функції такого органу виконують інші відомства (наприклад, в Німеччині - Міністерство освіти і науки) не зовсім коректні. По-перше там великий відсоток фундаментальних досліджень зосереджено в університетах, а в нашій країні, принаймні на найближче майбутнє це ще буде в науково-дослідних інститутах. По-друге і це головне – в розвинених країнах бюджетного фінансування достатньо і на освіту і на проведення фундаментальних досліджень. В Україні ж, з огляду на нестачу бюджетних ресурсів ні для того, ні для іншого, наука, у

відання якого б відомства її не передали, буде першим кандидатом на скорочення фінансування. Крім того, як показує досвід попередніх спроб реформування наукової сфери, якщо не буде конкретного зацікавленого виконавця заходів то, про що сказано вище, ці реформи будуть відмінятись ще не розпочавшись.

ПРОПОЗИЦІЇ

- розробити довгострокову програму реформування науково-технологічної сфери в Україні, забезпечивши умову, щоб її виконання не залежало від змін в складах урядів та і інших державних інституцій;
- створити центральний державний виконавчий орган у справах науки і доручити йому проведення реформи;

- збільшити кількість державних наукових фондів для якомога ширшого охоплення всього спектру досліджень, що проводяться в Україні (заснувати фонди гуманітарних досліджень, цивільних досліджень тощо);
- для організації належних конкурсів з виконання наукових робіт і поступового переходу від базової форми фінансування науково-дослідних установ до конкурсної надати повну самостійність науковим фондам і забезпечити їх відповідним фінансуванням, заборонивши його скорочення в наступні роки;
- для проведення повноцінної конкурсної роботи створити незалежний державний інститут експертизи наукових пропозицій.